

Η ΓΕΡΜΑΝΙΑ ΚΑΙ Η ΜΝΗΜΗ ΤΗΣ¹

Emmanuel Terray*

ΕΝΑΣ Γάλλος, που πρόσφατα έζησε με συναισθήματα θλίψης και ντροπής τα τελευταία επεισόδια της υπόθεσης Τουνιέρ², δεν μπορεί παρά να χαριετίσει το θάρος με το οποίο η Γερμανία της δεκαετίας του ενενήντα αντιμετώπιζει τη μνήμη της. Σήμερα, εκείνο που προβληματίζει και μονοπωλεί σχεδόν το ενδιαφέρον είναι οι τέσσερις δεκαετίες της πρώην Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας (ΛΔΓ). Τι μπορεί να γίνει με το παρελθόν αυτό, ποια θέση του αρμόζει στην ιστορία του έθνους; Στη δυτική πλευρά, πολλοί είναι εκείνοι που θα ήθελαν να το καταδικάσουν «συλλήβδην»: δεν ήταν παρά «μια μαύρη τρύπα», τα ίχνη της οποίας πρέπει το συντομότερο να εξαλειφθούν, ώστε αυτή να παραδοθεί οριστικά στη λήθη. Στην ανατολική πλευρά – τουλάχιστον ανάμεσα σ' όσους δέχονται να εκφράσουν τη γνώμη τους, διανοούμενοι στη πλειονότητά τους – διαφαίνεται μια τάση προς έναν περισσότερο διαφοροποιημένο απολογισμό όπου υπερέχουν μεν κατά πολύ οι σικιές του παρελθόντος, χωρίς όμως να επικαλύπτουν το σύνολο. Ορισμένες από τις αρχικές επιδιώξεις: η πάλη κατά του ναζισμού, η προαγωγή της ισότητας, ορισμένες κατακτήσεις σε τομείς όπως: το δίκαιο των γυναικών ή η πρόοδος στην παιδεία, ορισμένες πτυχές της καθημερινής ζωής: η επιφύλακτικότητά απέναντι στις εμπορευματικές σχέσεις, οι στέρεοι οικογενειακοί ή γειτονικοί δεσμοί συνεχίζουν να εμπνέουν, αν όχι κάποια νοσταλγία, οπωσδήποτε μιαν αγαθή ανάμνηση. Υπενθυμίζεται ακόμη ότι η ιστορία της ΛΔΓ γνώρισε διαφορετικές περιόδους κι ότι για λόγους ιστορικής ακριβείας και μόνον, δεν επιτρέπεται να συγχέονται μεταξύ τους. Με δυο λόγια, το μεν σύνολο είναι ασφαλώς «εν γένει αρνητικό», υπάρχουν όμως ορισμένα φωτεινά σημεία τα οποία μια σταθμισμένη ετυμιογασία οφείλει να συνεκτιμήσει.

Δημιουργώντας ένα νέο πάνθεο

Η διαμάχη αυτή γύρω από το θέμα της μνήμης παρουσιάζει ενίοτε και γραφικές πλευρές. Οι αρχές του Βερολίνου εμπλέκονται σε μια διαδικασία, με την οποία οι Γάλλοι είναι ήδη καλά εξοικειωμένοι: τη μετονομασία των οδών. Ενώ όμως οι δημοτικοί άρχοντες στη Γαλλία παραδίδονται τακτικά σ' αυτή την εκδικητική μανία τους, και δεν περιμένουν την επομένη των εκλογών για να βάλουν «τις πινακίδες να χορεύουν το γαϊτανάκι», εδώ ο κανόνας είναι μια σόφρων βραδύτης. Πρώτοι εξαφανίστηκαν οι ξένοι – Λένιν, Δημητρώφ. Επί του παρόντος πλήττονται οι «δευτεροκλασάτοι» του ανατολικογερμανικού κομμουνιστικού καθεστώτος – Albert Norden, Heinz Hoffmann, Otto Nuschke. Ο Otto Grotewohl όμως, ο πρώτος πρόεδρος του υπουργικού συμβουλίου της πρώην ΛΔΓ διατηρεί, προς το παρόν, το μισό του δρόμο, ενώ ο Wilhelm Pieck, ο πρώτος αρχηγός κράτους της ΛΔΓ διατηρεί ακέραιο τον δικό του: έτσι λοιπόν τηρείται κάπως η σειρά ιεραρχίας. Όσο για τους Μαρξ, Ένγκελς, Μπέμπελ, Λίμπκνεχτ και Ρόζα Λούξεμπουργκ, οι πάντες συμφωνούν στην άποψη

* Ο Emmanuel Terray είναι διευθυντής μελετών στο EHESS. Έχει συγγράψει το *Lettres à la fugitive* (O. Jacob, 1988) και το *La politique dans la caverne* (Seuil, 1990).

ότι αυτοί δεν κινδυνεύουν· άλλωστε, ακόμη και στις χειρότερες στιγμές του ψυχρού πολέμου, ο Καρλ Μαρξ είχε διατηρήσει την οδό του στη Neukölln του δυτικού τομέα. Αναμφίβολα, η πιο ακανθώδης περίπτωση θα είναι εκείνη του Thälmann, που ήταν μεν αρχηγός του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας κατά τη δεκαετία του τριάντα, δολοφονήθηκε όμως από τους Ναζί στο Μπούχενβαλντ το 1944... Τέλος, σε μια ανακοίνωση, τοιχοκολλημένη στο μετρό, όπου κοινοποιούνται αυτές οι αλλαγές, επισημαίνεται ακόμη ότι οι σταθμοί Frankfurter Tor και Nordbahnhof μετονομάζονται σε Rathaus Friedrichshain Zinnowitzstrasse, δύο περιπτώσεις αντικατάστασης των οποίων η πολιτική ουδετερότητα έρχεται ακριβώς την κατάλληλη στιγμή ώστε να κατευνάσει τυχόν πικρίες.

Η σύνεση είναι ακόμη πιο έκδηλη σ' ότι αφορά τα μνημεία. Το γιγαντιαίο άγαλμα του Λένιν στο Friedrichshain έχει μεν κετεδαφισθεί, αλλά σε μικρή απόσταση από εκεί υπάρχει πάντα η ανάγλυφη στήλη εις μνήμην των πεσόντων των Διεθνών Ταξιαρχών της Ισπανίας. Έχουμε τη δυνατότητα ν' αποθαυμάσουμε την προτομή του Ernst Thälmann στο φερώνυμο άλσος, ή να υποκλιθούμε μπροστά στο «Μνημείο των Σοσιαλιστών»: εδώ είναι ενταφιασμένοι ο Καρλ Λίμπκνεχτ και η Ρόζα Λούξεμπουργκ, δίπλα στον Βάλτερ Ούλμπριχτ, που σίγουρα θα τους είχε εγκλείσει στη φυλακή λόγω «αριστερισμού», αν ζούσαν την εποχή της βασιλείας του. Όσο για τους λάτρεις των σουρεαλιστικών θεαμάτων, οφείλουμε να τους συστήσουμε μιαν επίσκεψη στους «χώρους μνήμης», τους κληροδοτημένους από τον Ερυθρό Στρατό. Δυο βήματα από την Πύλη του Βραδεμβούργου, ένας κολοσσιαίος μπρούντζινος στρατιώτης φέρνει στο νου τις μάχες του 1945, στα πόδια του όμως συναλλάσσονται οι πωλητές σοβιετικών «πλεονασμάτων»: ξελεπισμένα μετάλλια και ξεθωριασμένα πηλίκια μας θυμίζουν το σημερινό κατάντημα των διαδόχων του Ζούκωφ και του Κένιφ. Παρακεί, η πλατεία Treptow, είναι χωρίς αμφιβολία η τελευταία γωνιά στον κόσμο όπου παραθέματα από τον Στάλιν, χαράγματα με χρυσά γραμμάρια πάνω στην πέτρα, προσφέρονται στο κοινό προς περισυλλογή, ένα κοινό όμως το οποίο απαρτίζεται στην πλειονότητά του από έφηβους, που χρησιμοποιούν το πλακόστρωτο του περιβόλου σαν πίστα για skate-board ή για πατίνια με ρόδες: απαξιώνουν να ριξουν έστω και μια ματιά στα αποφθέγματα του τρομερού Γεωργιανού. Και οι δυο χώροι προστατεύονται από το γερμανοσοβιετικό σύμφωνο του 1990, αλλά τόσο η κατάργηση όσο και το τέλος της ΕΣΣΔ έχουν καταστήσει αρχετά επισφαλής αυτή την προστατευτική ασπίδα. Πράγματι, στο μέλλον η συντήρηση των μνημείων της ήττας τους θα εναπόκειται στους ίδιους τους Γερμανούς.

Οι φάκελοι της Stasi: μια φαρμακερή κληρονομιά

Αυτά όλα θα είχαν μιαν όψη κάπως φαιδρή, αν το παρελθόν δεν μας κατέλιπε μια κατά τα άλλα βαριά και φαρμακερή κληρονομιά: τους θλιβερά διαβόητους φακέλους της Stasi. Γνωρίζουμε καλά περί τίνος πρόκειται: χιλιόμετρα ολόκληρα φακέλων, που αφορούν εκατοντάδες χιλιάδες πρόσωπα, και που συστάθηκαν από τις αναφορές και τις καταγγελίες δεκάδων χιλιάδων «ανεπίσημων συνεργατών», με άλλα λόγια από καλοθελητές καταδότες. Η αποθησαύριση των αρχείων αυτών της ντροπής ανατέθηκε σε μια επιτροπή υπό την προεδρία ενός πάστορα του Ροστόκ, τον υπεράνω πάσης υποψίας κ.

Gauck. Εδώ και μερικούς μήνες, ο καθένας έχει την ευχέρεια να ανατρέξει στον προσωπικό του φάκελο και να λάβει ένα αντίγραφο. Ωστόσο, από τα αντίγραφα αυτά έχουν απαλειφθεί τα κύρια ονόματα, έτσι ώστε να μην μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως τεκμήρια σε μια δικαστική αγωγή.

Από τη στιγμή που ο οχετός ξεσκεπάστηκε, ξεχύθηκε από μέσα μια εμετική αποφορά: η τάδε αντιστασιακή ανακάλυψη ότι η Stasi είχε πληροφορηθεί τις λεπτομέρειες για τη δράση της από το σύζυγό της, άλλοι έμαθαν ότι εκείνοι που τους είχαν προδώσει ήταν οι φίλοι τους, οι γείτονές τους, οι συνάδελφοί τους, ο δικηγόρος τους, ο γιατρός τους, για να μη μιλήσουμε για τις μηχανορραφίες, τις συκοφαντίες και τις διαβρωτικές ενέργειες που σκάρωναν επαγγελματίες πράκτορες. Μπροστά σε ένα τέτοιο κύμα αποκαλύψεων, πολλοί αναρωτήθηκαν: ήταν άραγε φρόνιμο να ανοιχθεί το απόστημα; Μήπως θα ήταν προτιμότερο να ξανακλείσουν οι φάκελοι και να αποδοθεί μια μορφή αμνηστίας, προτού σχηματισθεί ένας χείμαρρος λάσπης και κατακλύσει μιαν ολόκληρη γενιά στα νέα Länder (γερμανικά κρατίδια); Έτσι ξεκίνησε μια αντιπαράθεση, στην οποία διακυβεύονται ζητήματα που ξεπερνούν κατά πολύ τα πλαίσια της σημερινής συγκυρίας.

Οι αντιτιθέμενοι στη συγγνώμη και τη λήθη επικαλούνται πρωτίστως ορισμένα νομικά επιχειρήματα: ως επακόλουθο των καταδόσεων αυτών, πολλοί άνδρες και γυναίκες διώχτηκαν από τη δουλειά τους, συχνά φυλακίστηκαν· πολλές ζωές ρήμαξαν ή συντρίφτηκαν. Τα θύματα έχουν δικαίωμα να μάθουν ποιος ήταν ο υπαίτιος των συμφορών τους, έστω κι αν είναι τις περισσότερες φορές πολύ αργά για επανόρθωση. Γενικότερα, η αμνηστευση θα ισοδυναμούσε με ύβρι κατά της ηθικής, με πριμοδότηση της φιλοδοξίας ή της φαυλότητας, κι απ' αυτή την άποψη δεν είναι τυχαίο ότι οι έρευνες διευθύνονται από έναν λουθηρανό πάστορα. Τέλος, από μια σκοπιά περισσότερα πολιτική θα ήταν τη στιγμή αυτή παρακινδυνευμένο οι φάκελοι να ξανακλείσουν: σε μια τέτοια περίπτωση υποψίες και διαδόσεις θα πολλαπλασιάζονταν απόσκοπτα. Στην πολιτική όπως και αλλού είναι πάντοτε ριψοκίνδυνο να «αποθεϊστού» ένα παράπτωμα: τα αποθιμένα πάντοτε επανέρχονται, και πάντοτε κατά τρόπο παθολογικό. Οι οπαδοί της αμνηστευσης υπογραμμίζουν διαφορετικούς κινδύνους. Όπως ήταν φυσικό το ενδιαφέρον της Stasi στρεφόταν κατά προτίμηση στους ιθύνοντες της «αστικής κοινωνίας» (société civile) – τους προκρίτους, τα στελέχη, τους διανοούμενους και, ως εκ τούτου, απ' αυτούς κυρίως προσπαθούσε να στρατολογήσει τους πληροφοριοδότες της. Συνεπώς, η κάθαρση απειλεί να αποκεφαλίσει την κοινωνία των νέων Länder στιγματίζοντας τη μεγαλύτερη μερίδα της αφρόκρεμής της· ορισμένοι μάλιστα αναρωτιούνται μήπως ήταν πράγματι αυτός ο επιδιωκόμενος στόχος. Άλλοι πάλι τονίζουν ότι μια παρόμοια ενέργεια οδηγεί σε διακρίσεις, αφού θίγει πρωτίστως τους διανοούμενους και τους πολιτικούς· ενώ αντίθετα, στις βιομηχανικές επιχειρήσεις οι περισσότεροι από τους Genossen managers (συντρόφους μάντζερ) διέφυγαν την κάθαρση. Επιπλέον, ενώ είναι σκόπιμο να επιταχυνθεί η πνευματική και η ηθική συγχώνευση των δυο Γερμανιών, η επιχείρηση αυτή ξεχωρίζει την πρώην ΛΔΓ εγκλείοντάς την στο παρελθόν της, αδιαφορώντας μάλιστα για το γεγονός ότι την εποχή της Ostpolitik, οι κυβερνώντες της Ομοσπονδιακής Γερμανίας συνέβαλαν κι αυτοί, αδιακρίτως αποχρώσεων, στην

εδραίωση του κομμουνιστικού καθεστώτος στη ΛΔΓ.

Το κυριότερο όμως είναι, ότι μπορεί μεν η εκμετάλλευση των αρχείων της Stasi να προσφέρει πλήθος τεκμηρίων και εικασιών, αντιστρόφως όμως, δεν παρέχει ποτέ αποδείξεις. Τις περισσότερες φορές, οι ανεπίσημοι συνεργάτες σημειώνονται με το ψευδώνυμό τους, και ποτέ δεν διευκρινίζεται αν αυτοί ενεργούν συνειδητά και ηθελμένα, ή αντίθετα, αν αγνοούν το ρόλο που τους έχει επιβληθεί να παίζουν. Έτσι αρχίζουν οι διαμάχες, οι κατά κάποιο τρόπο από τη φύση τους ατέρμονες: ο κατηγορος αδυνατεί να στοιχειοθετήσει την ύπαρξη του παραπτώματος, και ο κατηγορούμενος είναι πολύ λιγότερο σε θέση να υποστηρίξει την αθωότητά του. Το πιστοποιεί η υπόθεση Stolpe: ο εκκλησιαστικός άρχων του Βραδεμβούργου κατηγορείται από την Επιτροπή Gauck ότι ήταν πληροφοριοδότης της Stasi την εποχή κατά την οποία αυτός εκπροσωπούσε τη Λουθηρανική Εκκλησία ενώπιον των αρχών της ΛΔΓ. Εκείνος απαντά ότι τα όσα είτε καταγράφηκαν εν αγνοία του και ανεξαρτήτως της θέλησής του. Επειδή η δίκη διεξάγεται μέσω του τύπου, χωρίς να τηρούνται οι νομικές διαδικασίες, είναι δύσκολο να ληφθεί μια τελεσίδικη απόφαση, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός κλίματος καχυποψίας και κνηγιού μαγισσών, κάτι που αποτελεί σίγουρα την έσχατη νίκη της Stasi.

Το πρόβλημα δυσχεραίνεται ακόμη περισσότερο από τις συνεχείς αναφορές σε παλαιότερα στρώματα της γερμανικής μνήμης, και ιδιαίτερα στη ναζιστική περίοδο και τις επιπτώσεις της. Οι μεν λένε: η Γερμανία δεν πρέπει πάλι να ξαναπέσει στα σφάλματα του 1945. Τότε είχε επιδείξει εγκληματική επείκεια απέναντι στους πρωταίτιους των Ναζί. Σήμερα οφείλει να τιμωρήσει αυστηρά τους πρωταίτιους των κομμουνιστών. Μ' αυτό τον τρόπο, αντικρούουν οι άλλοι, οι πρώην Ναζί θα έχουν διαφύγει τη δίωξη, ενώ οι πρώην κομμουνιστές θα τιμωρούνται: αυτή η άνιση μεταχείριση κάθε άλλο παρά διανέεται από το πνεύμα της ακριβοδικίας, γιατί όσο αποκρουστικές κι αν ήταν οι ραδιουγίες της Stasi, ποτέ δεν θα μπορούσαν να συγκριθούν με τα εγκλήματα των S.S.

Ηθική ή πολιτική, δικαιοσύνη ή λήθη: σε μια παρόμοια αντιπαράθεση, που ταράζει συθέμελα την πολιτική ζωή, ένας ξένος σαν κι εμένα θα αποφύγει να πάρει θέση. Θα χαριετίσει μολταταύτα την ύπαρξη αυτής καθ' εαυτής της συζήτησης, και τον αμείλικτο τρόπο με τον οποίο αυτή διεξάγεται κι από τις δυο πλευρές: θα ανακαλύψει εδώ ενδείξεις μιας δημοκρατικής ωριμότητας και μιας ηθικής υγείας που πολλές από τις γειτονικές χώρες θα ζήλευαν στη σημερινή Γερμανία.

Μετάφραση από τα γαλλικά: Νίκη Μολφέτα
(Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης - Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών)

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Δημοσιεύτηκε στην επιθεώρηση *Liber*, τεύχος 10, Ιούνιος 1992.
2. Ο Paul Touvier είχε χρηματίσει ηγέτης της πολιτοφυλακής της Λυών υπό το καθεστώς του Vichy. Μετά από μια πολυκύροτη δίκη, στις 20 Απριλίου 1994 του επιβλήθηκε η ποινή της ισόβιας κάθειρξης για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας (Σ.τ.μ.).